

УДК 94(477.87) «1939»:323.281

РЕПРЕСІЇ УГОРСЬКОГО ОКУПАЦІЙНОГО РЕЖИМУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ (ВЕСНА 1939 р.)

Славік Ю. В. (Ужгород)

У статті висвітлюється хід та масштаби репресій, здійснених угорськими військовими в перші місяці після окупації Карпатської України у березні 1939 р. Особливу увагу приділено причинам, які спонукали угорську владу до розгортання даних репресій, зокрема проти діячів українського національного руху. Особливо розглянуто участь польської сторони у їх здійсненні на території Карпатської України.

Ключові слова: репресії, Карпатська Україна, Карпатська Січ, Угорщина, Польща.

Закарпаття – перший регіон України, який відчув усю складність геополітичних змін напередодні Другої світової війни. Події, пов'язані з окупацією Карпатської України в березні 1939 р., деякими істориками трактуються як «увертюра» до найбільшого в історії людства глобального конфлікту, наслідки якого ще до сьогодення обговорюються в суспільстві і є до певної міри ключовим моментом у відносинах між двома найбільшими народами сьогодення – українцями та угорцями [3]. Особливо проблемним у даному контексті є питання репресій, розгорнутих угорськими військовими в перші тижні після окупації Карпатської України.

Цінним фактичним матеріалом про розгортання угорських репресій у Карпатській Україні є спогади сучасників тих подій. Найбільш детально цій темі присвячені опубліковані спогади редактора газети «Нова Свобода» та письменника Василя Гренджі-Донського, який і сам став жертвою угорських політичних репресій. В його щоденнику «Щастя і горе Карпатської України» (письменник вів його із 7 жовтня 1938 р. по 8 серпня 1939 р.) відображені події, пов'язані зі становленням і крахом Карпатської України на протязі десятимісячного періоду [4]. У другому розділі щоденника («Під чоботом окупанта») знаходимо інформацію про репресивні заходи угорських військ і жандармів у ході окупації та після неї. Також важливими у висвітленні даного питання є спогади в'язнів угорських тюрем. Серед авторів таких спогадів – Василь Филонович [23], Микола Чирський [26], Степан Пап [16], Марія Самчукова [21], Юліан Химинець [24].

Наукове вивчення порушеної автором проблеми також широко представлено в сучасній історіографії, зокрема у працях Омеляна Довганича [6], Олександра Пагірі [14; 15], Вікентія Шандора [28] та Василя Худанича [25]. У них детально розглядається перебіг і масштаби угорських репресій у регіоні, проте меншою мірою аналізуються причини, які спонукали угорську владу до розгортання терору після окупації Карпатської України, зокрема проти

представників українського національного руху. Також у даному дослідженні автором було поставлено мету детально розглянути участь польської сторони у здійсненні репресій в Карпатській Україні. Для вивчення пропонувані питань були залучені праці таких дослідників як Даріуш Домбровський [7], Андрій Пушкаш [18; 19], Олександр Богів [2], Лілія Трофимович [22], Наталія Романишин [20] та інші. Особливо слід згадати праці Романа Офіцинського [13] та Ігора Мазурка [11], в яких широко висвітлено політико-правову ситуацію на території Закарпаття в період угорського панування, зокрема в перші місяці після окупації Карпатської України.

Загалом придушення збройного опору в Карпатській Україні і ліквідація антидержавних проявів у перші місяці окупації позначилися брутальними і масовими арештами, покаранням людей на основі наклепів і безпідставних доносів і навіть розстрілами. У ході виявлення небажаних політичних елементів, зачисток серед цивільного населення вістря спрямовувалося насамперед проти лідерів і прихильників української державності. Терор, розгорнутий угорськими військовими та місцевими терористичними групами проти діячів Карпатської України, особливо відзначався своєю жорстокістю і набував з кожним днем всеохоплюючого характеру.

Найжорстокішого ставлення з боку угорських військових у перші дні окупації зазнали полонені карпатські січовики та їхні командири. В ході бойових дій угорські військові часто розстрілювали військовополонених січовиків без будь-якого суду і слідства. 16 березня угорські терористи розстріляли у Великому Бичкові районного коменданта Карпатської Січі поручика П. Волощука. 17 березня гонведи взяли в полон і розстріляли керівника іршавських січовиків В. Галаса. Подібна доля спіткала коменданта Волівської Січі С. Фігуру. У Тур'їх Реметах на Перечинщині було жорстоко закатовано поручика Карпатської Січі М. Виноградського [15]. 19 березня у соляних шахтах с. Солотвино

разом із 15-ма січовиками були розстріляні керівник штабу Карпатської Січі полковник М. Колодзінський та його ад'ютант З. Коссак [4, с. 310-311]. Масові розстріли полонених були зафіксовані в різних частинах Карпатської України. Зокрема збереглися згадки про розстріли у Діброві (32 осіб), Бороняві (36 осіб), Тячеві (77 осіб), Чинадієві (23 осіб), Перечині (8 осіб), Квасах (8 осіб) та інших місцевостях [15].

Також у військових лікарнях в Хусті та Кривій угорськими військовими були вбиті поранені в попередніх боях січовики, яких добивали безпосередньо на місці. Часто розстрілам передували жорстокі тортури, яких зазнавали полонені січовики, що детально описано, зокрема, у щоденнику В. Гренджі-Донського, а також у спогадах багатьох очевидців тих подій [4, с. 296-300]. У ряді місць, наприклад, 16 березня 1939 р. в районі села Кам'яниця, розстріли членів Карпатської Січі фіксувалися навіть кінознімальним апаратом [8, с. 195]. Траплялися випадки звалтування угорськими солдатами жінок, переважно членів Жіночої Січі, галичанок за походженням, за яких, словами В. Гренджі-Донського, «...не було кому інтервенювати та падати навколішки перед злочинцями, як то робили нещасні автохтонні матері ув'язнених дочок». Зокрема, факти звалтувань жінок угорськими гонведами були зафіксовані в Хусті, Королеві, Ясінях, Квасах. Після насильницьких актів їхні тіла мордували у нелюдський спосіб [4, с. 295-296].

Найчисельніші групи січовиків були розстріляні поблизу новоствореного угорсько-польського кордону в районі Верецького перевалу, куди в другій половині березня були відведені групи полонених січовиків-галичан, яких розстрілювали без суду і слідства. Розстріли здійснювалися переважно польськими військовими. На це, зокрема, проливає світло лист і рапорт співробітника польського посольства у Берні Є. Стемповського на ім'я віце-прем'єра еміграційного уряду С. Кота від 29 жовтня 1940 р., де характеризуються причини наростання ворожнечі в українсько-польських відносинах у Галичині. «Для оцінки цього явища, – зазначається в листі, – варто зважити, що власне в цій прикордонній місцевості у 1938-1939 рр. мали місце незаконні страти польською поліцією і КОП (*Корпус охорони прикордоння – авт.*) українців. Небажаних осіб офіційні особи з поліції та КОП підводили до угорського кордону і там без жодних формальностей убивали. Восени 1939 р., після опадання листя з дерев, у кількох місцях були знайдені трупи українців, жертв цих страт. Один із урядників станіславівської політичної поліції, котрий брав участь у цих операціях і перейшов після початку війни на службу до угорців, зізнався щодо походження знайдених решток. Очевидно, що

такого роду насильства і безправ'я завше викликають різку реакцію» [22]. Так, зокрема, 18 березня 1939 р. полонених січовиків (за свідченнями очевидців – 7-8 колон по 70-80 осіб у кожній) угорські військові пригнали до новоствореного польсько-угорського кордону в районі Верецького перевалу та передали польській стороні. Це були переважно галичани, які були громадянами Польщі та брали участь у створенні Карпатської України [25, с. 57].

Польські прикордонники спочатку розмістили полонених у казармах, а потім, групами по 10-20 осіб виводили уздовж хребта та розстрілювали в різних місцях. Тіла скидали зі схилу та прикопували землею. Розстріли відбувалися по обидві сторони кордону над сучасними селами Нова Розтока і Верб'яж та між Петросовцею, Жупанами й Лазами. Загальна кількість розстріляних, за свідченнями очевидців, могла сягати 500-600 осіб. Іншу групу галичан (30-40 осіб) було розстріляно польськими прикордонниками та угорськими солдатами, жандармами і терористами на Татарському перевалі поблизу Ясіня 23 березня 1939 р. Також 38 січовиків затримали підрозділи польської прикордонної охорони на карпатських перевалах і відправили до концентраційного табору в Березі Картузькій [15].

У 2008–2011 рр. в районі Верецького перевалу археологами були проведені ексгумаційні роботи, внаслідок яких було віднайдено залишки 10 трупів січовиків поблизу с. Верб'яж і 7 поблизу с. Лази. Ще одне поховання було виявлено археологами районі с. Жупани, де за припущеннями могло бути біля 20 трупів. На знайденій могилі біля с. Лази було виявлено кульові отвори на двох черепних коробках від польського маузера та пістолета [12]. Однак археологам поки що не вдалося підтвердити масовість розстрілів на Верецькому перевалі. Як припускає історик О. Пагіря, це буде важко зробити, зважаючи на те, що погано прикриті землею людські залишки після танення снігу навесні 1939 р. порозтягали лісові звірі [14].

Найбільш непримиренну позицію в українському питанні на Закарпатті займали угорські військові кола, які в період військової адміністрації здійснювали жорсткі репресії стосовно проукраїнськи налаштованого населення регіону. Як стверджував В. Гренджа-Донський, саме за наказом угорського генштабу здійснювалися масові розстріли на території Карпатської України [4, с. 286]. До жорстокого ставлення угорських силових структур до полонених січовиків спонукав також несподіваний опір, який вони чинили угорським гонведам.

Одним із безпосередніх винуватців масових розстрілів як по всій території

Карпатської України, так і на згаданих перевалах, був начальник генштабу угорських військ Генріх Верт, який зайняв радикальну позицію стосовно полонених січовиків [19, с. 293]. Таку ж позицію займав і безпосередній організатор угорських терористичних груп, які діяли в Карпатській Україні, майбутній регентський комісар Закарпаття Міклош Козма. «Я думаю, – стверджував М. Козма, – що наші гонведи не будуть мати багато полонених січовиків. Настав час з ними розправитися» [28, с. 17]. Саме терористичні групи, підготовлені М. Козмою, відзначалися найбільшою жорстокістю до представників українського руху в перші дні окупації краю.

Терор, який розгорнувся в регіоні, крім січовиків, зачепив і інші категорії населення, переважно представників національно-свідомої інтелігенції, державних та партійних діячів Карпатської України. Зокрема, серед депутатів сойму Карпатської України угорських репресій зазнали І. Ігнатко, М. Марушак, І. Перевузнюк, П. Попович, К. Феделеш, а І. Грига після повернення з Хуста із засідання сойму був розстріляний угорськими військовими. До тюрем також потрапили редактор головної урядової газети «Нова Свобода» В. Гренджа-Донський, голова партії УНО Ф. Ревай, секретар партії УНО А. Ворон, член штабу Карпатської Січі полковник В. Филонович, диригент Є. Шерегій, письменник О. Маркуш, провідник ОУН у Карпатській Україні Ю. Химинець, письменник У. Самчук та ряд інших діячів Карпатської Січі, службовців Карпатської України та представників інтелігенції [6, с. 14; 24].

Часто переслідуванню піддавалися люди, які навіть не брали участь у політичному житті Карпатської України. Так сталося в Хусті із місцевим професором Д. Митровичем та власником невеличкої крамниці І. Ващишином, яких за доносом місцевого мадярона Миколи Марка закатували до смерті. 23 березня у Великому Бичкові були розстріляні вчитель із Кобилецької Поляни Д. Остапчук та інженер М. Литвицький. Окупантів не зупинило навіть те, що перший був громадянином Словаччини і під час окупації закликав місцевих жителів не чинити опору угорській армії. Поблизу Перечина був розстріляний місцевий вчитель В. Опаленик, якого безпідставно звинуватили в очолюванні місцевих січовиків [4, с. 287; 292; 319]. Такі випадки були непоодинокими.

У багатьох населених пунктах Карпатської України відбувалися масові арешти цивільного населення. Так, зокрема, сталося у прикордонному на той час з Угорщиною селі Доманинці, де було арештовано близько 20 осіб, серед яких були навіть прихильники угорської влади. Причиною арешту була приналежність до товариства «Просвіта» чи навіть просто участь у

мітингах або різних українських культурницьких заходах у період Карпатської України [9]. Випадки масового арешту селян були зафіксовані по всій території Закарпаття [4, с. 335; 339].

Незважаючи на угрофільство більшості духовенства, в перші дні окупації краю гоніння зазнали також і представники місцевої Греко-католицької церкви. Траплялися навіть випадки знущань і вбивств священиків. Так сталося у с. Грушові, де 19 березня під час служби був заарештований місцевий священик о. К. Купар, якого 21 березня було розстріляно на Рахівщині [4, с. 290-292]. Вже через два дні після вступу угорської армії до Хуста під домашній арешт був взятий апостольський адміністратор Мукачівської єпархії єпископ Діонісій Няряді. Жорстокого переслідування зазнали також ченці ордену св. Василя Великого, які займали чітку проукраїнську позицію.

18 березня загін угорських солдат вдерся до Імстичівського василіанського монастиря, обстрілявши його з кулеметів. Ігумена монастиря о. П. Котовича було побито і ще з двома монахами ув'язнено в Мукачеві. 23 березня угорські жандарми здійснили збройний наїзд на Мукачівський василіанський монастир на Чернечій Горі, звинувативши монахів у переховуванні січовиків. У середині травня 1939 р. угорці ліквідували василіанський монастир у Великому Бичкові, який був створений вже в період Карпатської України. Багатьох монахів василіан, які були громадянами Польщі та Словаччини, було видворено до Словаччини із заборобою діяльності на території Закарпаття. Декілька монахів, зокрема й побитий ігумен Імстичівського монастиря о. П. Котович, потрапили до концентраційного табору Варюлопош [17].

22 березня 1939 р. на території Карпатської України було запроваджено військову адміністрацію на чолі з генералом Бейлою Новаковичем, яка керувала краєм до 17 липня 1939 р. Вона складалася з тринадцяти полковників і підполковників угорської армії, які мали стати адміністраторами окремих округів [13, с. 26]. В коло діяльності військової адміністрації входили всі обов'язки, які до цього часу виконували цивільні структури Чехословаччини. Це була централізована колегіальна управлінська вертикаль, сформована ще напередодні вторгнення до Карпатської України.

До складу нової військової адміністрації входили і місцеві політичні діячі, які, зокрема, повинні були консультувати нову адміністрацію з адміністративних і політичних питань, а також зі справ комуністів та українських націоналістів, арештованих у перші тижні після окупації Карпатської України [11, с. 42]. Так, радником

голови адміністрації було призначено секретаря партії «Автономно-Земледільський Союз» Михайла Демка, а цивільним урядовим комісаром став греко-католицький священник Юлій Марина [8, с. 196]. Також новій владі сприяли так звані «угорські народні ради», які склалися з числа місцевих мадяронів. Такі «народні ради» діяли в Хусті, Великому Березному, Тячеві, Рахові, Берегові, Мукачеві та інших місцях. Їхні члени захоплювали владу в населених пунктах напередодні або при вступі до них угорських військ і іноді претендували на здійснення владних функцій. Хоча їхня діяльність і не була легалізована, проте часто саме такі «народні ради» вершили суд і виносили вироків ув'язненим діячам Карпатської України [11, с. 42]. «Угорські народні ради» стали головним репресивним органом нової влади в перші дні окупації краю.

В період діяльності військової адміністрації по всій території Закарпаття було створено мережа тюрем, які вже через декілька днів були переповнені в'язнями. Часто для потреб в'язниць додатково пристосовувалися приміщення шкіл, урядових будинків, лікарень чи інших установ. Такі тюрми та концентраційні табори для полонених січовиків були створені в Тячеві, Великому Бичкові, Хусті, Чинадієві, Мукачеві, Кривій біля Хуста, Рахові, Сваляві, Воловому (сучасне смт. Міжгір'я), Великому Березному [24].

Чи не найбільшого розмаху угорські репресії в березні-квітні 1939 р. були розгорнуті у східному напрямку просування угорської армії, де була столиця Карпатської України – місто Хуст. Саме в Хусті на той час вирувало українське політичне і культурне життя, були зосереджені найбільші загони Карпатської Січі, які брали участь в боях з угорськими військами. Близько 5 години пополудні 16 березня в місто ввійшли перші моторизовані частини угорського війська [21, с. 155]. В місті тоді ще залишалися розрізнені загони Карпатської Січі, які не встигли відступити до приходу угорських частин. Деякі з них на вулицях міста продовжували чинити опір. Про один такий загін у своїх спогадах згадує В. Гренджа-Донський, котрий розповідав про розстріл п'яти січовиків, які тримали оборону на вежі греко-католицького собору. Повіривши обіцянкам угорського офіцера про помилування в разі припинення опору, хлопці здали зброю, після чого були відразу розстріляні [4, с. 302-303].

Взагалі, з приходом угорського війська в Хусті почалися масові зачистки та розшуки всіх тих, хто мали пряме чи навіть опосередковане відношення до українського національного руху. Марія Самчукова, яка перебувала в Хусті після окупації, згадувала: «В перші дні взагалі мадяри поводитися особливо жорстоко. Всіх, що були

прихоплені в Хусті в січовому одязі зараз-же розстрілювали. Я переховувалася у своїх господарів. Моя газдиня приносила мені щохвилини жахливі вістки. Кілька місцевих хлопців-січовиків мусли знести різні тортури. Їх били, примушували носити та піднімати тяженні банти. Це все творилося на очах у людей» [21, с. 155].

Часто арешти здійснювалися не на підставі прямих звинувачень, а просто за доносом місцевих угорців чи мадяронів. Без будь-якого слідства таку людину, на яку вказував хтось із «надійних людей», запроторювали у в'язницю. Голова Української евакуаційної комісії в Хусті В. Бірчак згадував: «Оповідали, що якісь січовики зголосилися до мадярської розвідки й видавали тих січовиків, що були поховалися по домах у Хусті» [1, с. 157]. Такими січовиками були переважно таємні польські агенти, які під виглядом українських емігрантів з Галичини вступали до Карпатської Січі та проводили там розвідувальну діяльність.

Вже в перші дні окупації хустська тюрма була переповнена в'язнями, тому їх розміщали також у хустському будинку «Просвіти». В місті було проголошено воєнний стан. Після восьмої години вечора жителям міста заборонялося виходити з домівок. У місті було створено «угорську народну раду» з числа місцевих мадяронів, яка судила ув'язнених січовиків. Очоловав дану раду місцевий адвокат Стефан Будай (член партії АЗС). Членами ради в Хусті були також реформатський пастор Бейла Сабов, греко-католицький священник о. Іван Бокшай, православний священник о. Георгій Станканинець [16, с. 218].

Про її роботу згадував пластун С. Пап («Пугач»), який у той час перебував у хустській в'язниці: «Мадярська Народна Рада засідала в тюремній залі звичайно у ночі. Однак цілий Хуст знав про її злочини. Вона засуджувала невинних людей на смерть тільки тому, бо вони уважали себе українцями... У перших тижнях мадярської окупації хустська в'язниця для многих була гробом. Терористи по-своєму групували людей. Визначних і політичних в'язнів кидали до самітніх келій, а інших замикали по чотирьох-п'ятьох до одної келії. Хоч тюрма була переповнена в'язнями, довкола панувала гробова тиша, яку порушували тільки кроки жертв, що їх вели на катування. Коли когось виводили удень, значило, що він, хоч збитий до непізнання, але таки поверне. Коли ж відчиняли тюремну келію уночі, в'язень ішов на смерть» [16, с. 219].

Загалом у Хусті окружний військовий начальник полковник Голлоді дав дозвіл на виконання 170 смертних вироків [4, с. 307]. Зокрема, за даними В. Бірчака, на повір'ї суду в Хусті розстріляли 23 січовика, а на повір'ї магістрату – до 30. Є відомості також про

розстріли січовиків на Замковій горі, а також у різних окраїнах міста [1, с. 157]. За даними В. Гренджі-Донського, в районі Хуста було декілька братських могил. «В одній, найбільшій, лежать 92 січовики, в другій 40, потім 30, а в четвертій 27; багато лежить по нивах і загородах в двійці, трійці і одинцем. Крім того в Тисі потоплено сотні жертв, далеко більше, чим у могилах, може, двічі, а може й тричі стільки», – згадував В. Гренджа-Донський [4, с. 307].

Одними з найбільших в'язниць у перші тижні окупації Карпатської України були тячівська та великобичківська в'язниці. Тячівська була розташована в будівлі місцевого окружного суду. Тячів уже 16-17 березня, ще до приходу угорських військ, контролювався місцевими проугорськими терористичними загонами, яких озброїли відступаючі чехословацькі частини. Тому багато біженців, які відступали зі сторони Хуста, відразу потрапляли в руки терористів. Першим комендантом тячівського гарнізону було призначено російського білоемігранта підполковника Ігнат'єва [23, с. 91].

Редактор газети «Нова Свобода» В. Гренджа-Донський, якого було арештовано 16 березня в Тячеві місцевими терористами, згадував про регулярні страти січовиків, які здійснювали угорські гонведи за підтримки місцевих мадяронів-терористів над Тисою [4]. Особливою жорстокістю відзначився жандармський загін капітана Мартона Зелді, який 18 березня 1939 р. рапортував повноважному представникові угорського уряду М. Козмі, що в Тячеві протягом трьох днів його підлеглі стратили близько 200 осіб [8, с. 195].

Основною судовою інстанцією в перші дні окупації в Тячеві, як і в Хусті, була так звана «угорська народна рада» на чолі з місцевим мадяроном адвокатом Петром Гапком та секретарем Йосипом Медвідем. В'язень Тячівської тюрми М. Мирський згадував: «В'язні склалися переважно з учителів та свідомого селянства, але не бракує й урядовців, є священники – греко-католицькі і навіть один православний.» У Тячівській тюрмі опинилися також 60 селян із Драгова, які виступили зі зброєю проти гонведів. Тюрма була настільки переповнена, що в тюремній келії розміром 3 × 5 м перебувало по 40-50 людей. Утримувані в тамтешній тюрмі полонені січовики та активісти Карпатської України перебували у жахливих умовах, без їжі (через деякий час їм почали давати пісну юшку, яку приносили місцеві жителі), медичного забезпечення, елементарної гігієни. «Ані їсти, ані води нам не давали. Режим чим далі ставав гостріший, не дозволяли відчиняти вікон під загрозою стрілів. Повітря в нашій камері, де від довшого часу було замкнених 22 особи, було нестерпне», – так охарактеризував умови перебування у в'язниці

М. Чирський [26, с. 167].

Слідство над ув'язненими в тячівській тюрмі, за згадками М. Чирського, супроводжувалося фізичним і моральним тиском з боку угорських жандармів. За його словами, «...ціла мадярська юриспруденція символізувалася гумовою палицею. Негнучкість власного інтелекту, дотепу та організації свого слідчого апарату надолужували вони еластичністю цієї палиці» [26, с. 174]. Численні побої ув'язнених відбувалися регулярно майже при кожному допиті. Член Генштабу Карпатської Січі полковник В. Филонович, який перебував в ув'язненні у Великому Бичкові, згадував: «Були переважно пендриками, не розбираючись по чому б'ють – голові, вухах, носі, очах, бровах, загалом все було окривавлене, а коли й цього було на погляд катів мало, тоді починали бити ще й по п'ятах, ногах або ребрах» [23, с. 72].

У своїх спогадах В. Филонович також зберіг опис особливостей угорського тюремного слідства у Великому Бичкові. В'язниця була розташована в залі місцевої школи. Туди у другій половині березня потрапила найбільша група карпатських січовиків у кількості 273 осіб, яка була передана угорській стороні румунськими прикордонниками. Для допитів і здійснення тортур було створено спеціальну слідчу комісію з п'яти детективів та одного слідчого на чолі з капітаном угорської військової контррозвідки Сабо та полковником королівських збройних сил Баконієм. Полонених розподілили на 4 групи. Першу групу становили «смертники» – від 60 до 80 осіб, які брали активну участь у розбудові Карпатської України та її військового формування Карпатської Січі. Сюди входили вихідці із Наддніпрянщини, Буковини, Галичини і Закарпаття. До другої групи входили галичани (майже 190 осіб), яких угорці мали передати польській владі. У складі третьої групи було 27 підозрілих осіб. Зрештою, четверту групу становили випадково затримані, яких мали відпустити на волю. Сортування за ознакою «вини» відбувалося в довільній для слідчих формі, згідно з їхнім особистим баченням. Зокрема, одним із головних критеріїв «провини» виступала січова уніформа полонених.

У процесі слідства часто траплялися випадки переміщення ув'язнених з одної групи в іншу, причому в групу смертників потрапляли люди, які жодного відношення до опору угорським військам не мали, і навпаки, до останньої групи потрапляли люди, які брали участь у боях із угорськими військами [23, с. 69-70]. Це свідчило про некомпетентність органів угорської контррозвідки, агенти якої часто виступали головними обвинувачами у процесі слідства, а також про тотальний терор, який застосовували угорські військові органи проти

широких верств населення без будь-якого суду і прагнення встановити вину тієї чи іншої особи.

Угорські слідчі відмовилися визнавати січовиків військовополоненими і вважали їх виключно «бандитами». Це суперечило Гаазькій конвенції про закони та звичаї сухопутної війни від 18 жовтня 1907 р., згідно з якою карпатським січовикам повинні бути гарантовані права військовополонених. Відповідно до ст. 1 цього документу збройні сили Карпатської України повинні були вважатися воюючою стороною. Це засвідчували наявність вищого керівництва, відповідального за своїх підлеглих, розпізнавальних знаків, відкрите носіння зброї, дотримання законів і правил ведення війни. Отже, вони мали усі права нарівні з іншими учасниками міждержавного конфлікту, хоча Карпатську Україну як самопроголошену державу не визнала жодна країна світу. За нормами Гаазької конвенції, навіть населення незайнятої території, яке добровільно візьметься за зброю для боротьби з наступаючими військами і при цьому буде відкрито носити зброю та дотримуватися законів і правил війни, прирівнюється до воюючої сторони з відповідними правами [15].

Численні розстріли та незаконні арешти діячів Карпатської України викликали обурення міжнародної громадськості. Одними з перших своє незадоволення з приводу цих подій висловили деякі високопосадовці Німеччини, які надсилали численні листи на адресу угорського уряду з вимогою припинити репресії проти січовиків та діячів Карпатської України. Варто відмітити також, що Німеччина ще перед окупацією Карпатської України застерігала Угорщину утриматися від переслідування членів Карпатської Січі та учасників Карпатської України, але угорський уряд, міністерства оборони та внутрішніх справ знехтували даним застереженням, що викликало, у свою чергу, негативну реакцію з боку німецьких політичних кіл [28, с. 12].

24 квітня 1939 р. за підписом начальника німецької контррозвідки адмірала В. Канаріса було надіслано листа до керівника генштабу угорської армії Г. Верта, в якому вимагалось припинення видачі полонених січовиків польській стороні, а також їх звільнення з таборів та припинення переслідувань [25, с. 44]. Вже у травні того ж року, під час візиту до Берліна угорського прем'єр-міністра П. Телекі та міністра закордонних справ І. Чаки, з боку німецького міністерства закордонних справ і зокрема міністра Й. Ріббентропа також було висловлено вимогу припинити переслідування січовиків на території Закарпаття та сприяти наданню краю автономії [28, с. 19-20]. Така позиція німецьких офіційних осіб мала на меті чіткі стратегічні політичні розрахунки, пов'язані

з використанням українського питання в майбутніх кампаніях у східній Європі.

У свою чергу, на території Закарпаття в перші тижні окупації безпосередню діяльність, спрямовану на звільнення ув'язнених січовиків, проводили німецьке консульство в Хусті та Українська евакуаційна комісія на чолі з В. Бірчаком, яка діяла при німецькому консульстві. Так, зокрема, за словами В. Бірчака, на переговорах між членом комісії Володимиром Устияновичем та головою військової адміністрації в Закарпатті генералом Б. Новаковичем було досягнуто домовленості про те, що «Січ була легальна організація Карпатської України, отже, за саму приналежність до Січі нікого не повинно мадярське військо ув'язнювати ані тримати у в'язниці, хіба що зловили із зброєю в руках». Проте виконувалися дані домовленості тільки частково [1, с. 166-167].

В закарпатському архіві збереглися документи, в яких йшла мова про виїзд колишніх січовиків до Німеччини. Там говориться: «...Машина німецького консульства у Хусті підбирає у лісах колишніх січовиків, які бажають виїхати до Німеччини, і вивозить їх. Немов би таким чином значна кількість січовиків вже виїхала до Німеччини». Однак насправді ці відомості базувалися на чутках і не були офіційно підтверджені угорським військовим командуванням [10, с. 217-218]. Хоча ще 16 березня 1939 р. заступник міністра закордонних справ Німеччини Ернст фон Вайцеккер у телеграмі консулові в Хусті Г. Гофману зазначав, що в разі необхідності німецьке консульство може надати охорону деяким особам у Карпатській Україні [8, с. 194]. Про підтримку українських політичних діячів з боку німецького посольства в Хусті вже після окупації також згадував польський консул в Ужгороді Й. Штеньовський [19, с. 309].

У свою чергу, масовий терор, який розгорнули угорські військові стосовно українського національного руху в Карпатській Україні, дивував не тільки світ, але й діячів Карпатської України. В. Гренджа-Донський риторично запитував у своїх спогадах: «Чи коли-небудь хоч один раз дали ми мадярам причину до того, щоб тепер вони нас так мстилися?» Продовжуючи свої роздуми, він констатував, що на протязі панування в краї чехословацької влади угорська меншина завжди була привілейована в економічному, культурному й навіть політичному плані. Це мало би слугувати запорукою для того, щоб в угорській владі не виникли причини вимагати ревізії кордонів через пригнічене становище угорців у ЧСР. Як він зазначав далі, навіть при українській владі А. Волошина угорські школи продовжували вільно існувати, представника угорців було

включено до списків УНО на виборах до сойму Карпатської України, а вже під час бойових дій до полонених угорців січовики ставилися досить гуманно, про що він наводив конкретні приклади [4, с. 285].

Пояснення таким жорсткостям з боку нової угорської влади проти діячів українського руху в Закарпатті потрібно шукати, виходячи з багатьох обставин. На нашу думку, ці причини полягали як і в принципах споконвічної угорської національної політики стосовно населення Закарпаття, так і в геополітичній ситуації, яка склалася навколо українського питання напередодні Другої світової війни. Принагідно потрібно зауважити, що думку про необхідність жорсткого ставлення до українського руху в регіоні, у вигляді здійснених репресій, поділяли не всі угорські політики. Так, 23 березня 1939 р. після ознайомчої поїздки Карпатською Україною та відвідин, зокрема, села Нижні Ворота держсекретар при угорському уряді з питань національних меншин Тібор Патакі закликав прем'єр-міністра Угорщини П. Телекі покласти край жорсткостям, які розгорнув голова генштабу Г. Верт стосовно полонених січовиків [8, с. 195]. В угорському парламенті навіть було створено слідчу комісію, очолювану депутатом Бейлою Фабіан, яка розслідувала жорстокості військових на території Закарпаття. Комісія збрала потрібний матеріал, який підтверджував жорстоку брутальність військових стосовно українського населення. Внаслідок звіту комісії та під тиском опозиції в парламенті репресії на певний час притихли [28, с. 11]. Навіть сам П. Телекі був незадоволений діями військових у регіоні та всіляко сприяв швидкій заміні військової адміністрації на цивільну. 22 березня 1939 р. він у присутності депутата А. Бровдія закликав генерала Г. Верта до вваженості та гуманності [8, с. 195].

Проте в цілому ставлення угорської політичної верхівки до українського питання в Закарпатті залежало від того, наскільки воно відповідало угорським національним інтересам, якого звучання набувало на міжнародній арені впродовж першої половини ХХ ст. Для Угорщини український рух на Закарпатті суперечив попередній національній політиці Угорщини в регіоні. Ця політика ґрунтувалася на легенді, за якою на території краю проживала окрема угорорусинська народність; ця народність на протязі тисячоліття була тісно пов'язана з братнім угорським народом. Будь-які спроби поширити український визвольний рух на територію Закарпаття розглядалися як замах на історичні права Угорщини щодо краю і злочин проти держави св. Іштвана.

Власне таку національну політику угорська влада намагалася поширити вже після

окупації краю в березні 1939 р. Вона здійснювала її на протязі всього окупаційного періоду. Саме тому одразу ж після окупації серед місцевого населення почали широко пропагуватися ідеї «започаткування тисячолітнього мадярсько-руського братерства». Встановлення угорської влади підносилося як «кінець 20-літнього чеського та 5-тимісячного українського панування над русинами краю, бо русини нічого спільного не мали з українцями, окрім того, що обидва народи слов'янські» [5]. Український рух будь-якого політичного забарвлення розглядався як ворожий, інспірований із-за кордону.

Поширення українського руху в Закарпатті також вважалося угорським урядом небезпечним виходячи з тогочасної геополітики, яка склалася в Європі напередодні Другої світової війни. Особливо загрозливою для Угорщини в цьому плані була позиція Німеччини, яка після Мюнхенської конференції досить активно займалася справами Карпатської України, підтримуючи уряд А. Волошина. Незважаючи на те що Німеччина в кінцевому результаті санкціонувала окупацію Карпатської України Угорщиною, у вищих німецьких правлячих колах ще на межі 1938-1939 рр. Карпатська Україна розглядалася як майбутній плацдарм створення «Великої України», зокрема за рахунок територій підрадянської України. Планувалося, що підконтрольна Словаччина та Карпатська Україна сполучать Німеччину з багатою на ресурси Румунією, і через цей коридор буде побудовано майбутню експансію на СРСР. Прихильниками такої ідеї в німецьких колах були, зокрема, міністр МЗС Й. Ріббентроп, начальник абверу адмірал В. Канаріс та керівник зовнішнього відділу НСДАП А. Розенберг [18, с. 350].

Реалізовувати ці плани німецькі політики збиралися, спираючись на уряд Карпатської України та ОУН, діячі якої активно брали участь у розбудові Карпатської України як початкового етапу у творенні майбутньої Української державності. У використанні Німеччиною карпатоукраїнської карти в антирадянських цілях були переконані й західноєвропейські політики, які також всіляко намагалися спрямувати Німеччину до агресії на схід саме в такому напрямку [2]. Потрібно відзначити, що ще в листопаді 1938 р. та лютому 1939 р. угорці просили дозволу в Німеччині на введення своїх військ у Карпатську Україну, проте щоразу отримували відмову, яка мотивувалася тим, що це «несвоєчасний крок». Паралельно німці поглиблювали відносини з урядом Карпатської України. У 1939 р. на Закарпатті було створено німецьке консульство в Хусті, розгорнуто діяльність «Німецької партії» та організовано «Німецько-українське культурне товариство» [8,

с. 123-124].

Така міжнародна конфігурація, зокрема позиція Німеччини, яка склалася навколо питання Карпатської України, значно непокоїла угорські правлячі кола, які розуміли, що без підтримки Німеччини Угорщина не зможе реалізувати свої плани стосовно регіону. Тому існування українського елемента в Закарпатті, який знаходив підтримку серед німецьких політиків, розглядалося угорським урядом небезпечним. Цей чинник, на нашу думку, частково зумовив масовий терор, який розгорнули угорські військові на території краю.

У свою чергу, розгортання українського національного руху на Закарпатті у 20-30-х рр. ХХ ст., а особливо у другій половині 30-х рр. відбувалося у складних умовах міждержавних відносин, умовах порушеної європейської політичної рівноваги, скритої і відкритої конфронтації, таємних і відкритих планів ревізії кордонів. У даному разі наголошуємо на угорсько-польських планах спільного кордону, а отже, й повернення краю до складу Угорщини. Майже на протязі всього міжвоєнного періоду Польща та Угорщина організаційно і фінансово підтримували проугорськи орієнтовані русофільські рухи. Крім іншого, це робилося і з метою гальмування українського національного руху, який стрімко розвивався. Від жовтня 1938 р. польські силові структури в координації з угорськими здійснювали спільні саботажно-диверсійні операції на території Карпатської України з метою дестабілізації суспільно-політичного та військового становища в краї, послаблення влади автономного уряду А. Волошина (сформованого 26 жовтня 1938 р.), його міжнародної ізоляції, здійснення провокацій для повстання місцевого населення, підготовки підґрунтя для перерозподілу території краю і відновлення тисячолітнього міждержавного кордону [14].

Для Польщі існування Карпатської України загрожувало стати плацдармом для боротьби проти польської влади в сусідній Галичині, де український етнополітичний рух став основним опозиційним рухом проти польської адміністрації. Про це навіть зазначали численні українські емігранти в Карпатській Україні, зокрема з Галичини, які розглядали Карпатську Україну як перший етап відродження Великої України. Окупація Карпатської України угорськими військами та встановлення спільного кордону за версією польських політиків повинно було значно підірвати українську ірреденту і в самій Речі Посполитій. 17 березня 1939 р. урядова газета «Polska Zbrojna» помістила статтю «Кінець Карпатської України», де з сарказмом писала: «Немає українців, проблема перестала існувати. Волошинський фокус виявився ярмарковим анекдотом, розрахованим

на миттєвий і ненадійний ефект» [20].

У перші дні після окупації Карпатської України польська сторона всіляко закликала угорську владу жорстко розправлятися з українським елементом в регіоні. 18 березня 1939 р. польський консул у Братиславі Мечислав Холупчинський надіслав у Варшаву депешу, в якій пропонував розв'язання української проблеми в Закарпатті під угорською адміністрацією в такий спосіб: «...Ознайомившись із територією, вважаю за потрібне порекомендувати Угорщині провести блискавичну деукраїнізацію Підкарпатської Русі без надання розголосу цій акції. «Чистка» повинна здійснюватися під видом звільнення краю від комуністичного елемента. Поняття «українець» повинно бути заборонене секретним циркуляром, щоби запобігти публічності цієї справи». На думку польського дослідника Д. Домбровського, дана депеша посла Халупчинського свідчить про те, що польська сторона була схильна вдатися до найбільш різких методів стосовно членів ОУН, які брали участь у подіях у Карпатській Україні [7, с. 327]. Свідченням цього були масові розстріли, що здійснювалися польськими прикордонниками на Верещкому перевалі на протязі березня 1939 р., про які йшла мова вище.

Також, вже після окупації Карпатської України, з метою ослаблення українського партизанського руху, який діяв у Карпатах, проводилися погодження і координація спільних акцій прикордонними частинами Угорщини та Польщі з наданням взаємної та всебічної допомоги у боротьбі проти українського визвольного руху в Галичині та Закарпатті. 17 березня 1939 р. польський генерал К. Фабрици у донесенні на адресу свого генштабу, даючи оцінку угорській операції з окупації території Карпатської України з польської сторони, зазначав: «Вважаю, що справа можливого утримання [кордону] для допомоги угорським підрозділам закінчена. Друга фаза – ліквідація української справи на [Підкарпатській] Русі – триватиме довше, доки угорці цілковито не опанують терен. В ході знищення угорцями активних українських елементів очікується втеча цих останніх через кордон. Головним завданням стане їхня ліквідація» [14]. Силowymi структурами обох держав здійснювалося планування заходів (днів, годин, маршрутів) стосовно спільного прочищення прилеглих територій задля знищення загонів січовиків. У першій половині квітня 1939 р. між ними було укладено угоду про те, щоб на кордоні спільними зусиллями перешкоджати й не допускати розвитку контактів українського населення, яке проживало в Галичині та на Закарпатті. 15 червня 1939 р. командир 7-ї прикордонної

бригади полковник Бодор наголошував на тому, що «польське командування старається надавати всебічну допомогу, щоб очистити від небажаних елементів нові території» [5].

Співпраця польських та угорських силових структур у напрямку ліквідації українського елементу в Закарпатті, а також цілеспрямована політика угорського уряду з деукраїнізації регіону призвела до майже повного занепаду українського руху. Щодо оцінок демографічних втрат, які зазнав регіон унаслідок бойових дій та проведених репресій у перші тижні окупації, існують розрізнені дані. Загалом, за угорськими даними, з березня до грудня 1939 р. жертвами гортистських репресій на Закарпатті стали 4,5 тис. осіб, серед яких були не тільки учасники українського національного руху, але й активісти комуністичної партії [15]. У свою чергу, голова евакуаційної комісії в Хусті В. Бірчак вказував, що протягом окупації Карпатської України втрати сягали 3-4 тис. осіб [1, с. 165]. Найбільших втрат під час репресій і терору в Карпатській Україні зазнали січовики, втрати яких за приблизними підрахунками становлять від 1 до 1,5 тис. осіб [15]. За різними оцінками в тюрмах та концентраційних таборах, розташованих як на території Карпатської України, так і Угорщини, опинилося близько 10-12 тис. осіб [4; 16]. За кордон емігрувало не менш ніж 40 тис. осіб, зокрема чеських та словацьких жителів регіону [8, с. 194]. Проте справжні, документально засвідчені масштаби угорських репресій та еміграції з території Закарпаття внаслідок угорського вторгнення поки що залишаються нез'ясованими.

Підсумовуючи, можна констатувати, що з окупацією Карпатської України нова угорська влада на її теренах розгорнула масовий терор, жертвами якого стали значні маси населення. Найбільш жорстокого поводження зазнали прихильники та діячі українського національно-визвольного руху, які брали участь у творенні

Карпатоукраїнської державності. Жорстокі знущання, побиття, катування та розстріли активних учасників руху і просто цивільного населення, які розгорнулися в краї, були проявом свавілля угорських каральних органів та своєрідним актом помсти і перевиховання місцевих русинів, які зазнали, як стверджувала одна з місцевих проугорських газет: «искусственно привитую подь чехами украинскую идеологию» [27].

Незважаючи на те що ворожим угорською владою вважалось передусім існування українського руху на території Закарпаття, розгорнуті репресії з боку військових у перші тижні окупації часто набували неконтрольованого характеру, що турбувало частину угорського політикуму, оскільки негативно налаштовувало проти угорців навіть ту частину населення регіону, яка загалом прихильно ставилася до нової угорської влади. На розгортання репресій у Карпатській Україні звертали увагу угорської влади деякі німецькі високопоставлені політики, які в радикальній формі вимагали їх припинення. Також потрібно відмітити, що негативне ставлення угорської влади до українського руху в регіоні та репресії проти нього деякою мірою залежали від міжнародної ситуації, яка склалася напередодні Другої світової війни навколо українського питання. Особливо в цьому плані небезпечною для угорської політики в Закарпатті була позиція Німеччини, яка прагнула використати Карпатську Україну як потенційний плацдарм для розгортання антирадянської політики на сході. Важливим фактором для угорської політики у радикальному вирішенні українського питання також була позиція Польщі, яка всіляко підштовхувала до репресій владу Угорщини. Крім того, польські військові брали безпосередню участь у масових розстрілах карпатських січовиків на новоствореному угорсько-польському кордоні.

1. Бірчак В. Карпатська Україна: Спогади і переживання / В. Бірчак; Післямова Р. Офіцинського. – Ужгород: Гражда, 2007. – 200 с.
2. Богів О. Вплив карпатоукраїнського (підкарпатського) фактора на зовнішню політику Радянського Союзу в період Чехословацької кризи 1938-1939 років / О. Богів // Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції (Ужгород, 19 грудня 1997 р.) / Упоряд. В. Мельника і Р. Офіцинського. – Ужгород: Патент, 1998. – С. 29-40.
3. Вегеш М. Окупація Карпатської України – увертюра до початку Другої Світової війни (1938–1939 рр.) / М. Вегеш // Дар служити науці: Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Володимира Задорожного. – Ужгород: Патент, 2001. – С. 31-39.
4. Гренджа-Донський В. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник. Мої спогади. / В. Гренджа-Донський; Упорядкування та примітки Д. М. Федаки; вступна стаття В. І. Ільницького, Д. М. Федаки. – Ужгород: Закарпаття, 2002. – 516 с.
5. Держалюк М. Окупаційна політика Угорщини в Україні у роки Великої Вітчизняної війни / М. Держалюк. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://histans.com/JournALL/war/war_2012_15/9.pdf.
6. Довганич О. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність: репресії проти її оборонців та керівників / О. Довганич; Післямова М. Вегеша. – Ужгород: Гражда, 2007. – 140 с.

7. Домбровський Д. Польща і Закарпаття: 1938-1939 / Д. Домбровський. – Київ: Темпора, 2012. – 392 с.
8. Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура: україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М. Вегеша, Ч. Фединець. – Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2010. – 720 с.
9. Інтерв'ю з Марією Смерекою, записане 26 серпня 2012 р. в м. Ужгороді (мікрорайон Доманинці). Зберігається в приватному архіві автора.
10. Карпатська Україна (1938-1939): Збірник архівних документів і матеріалів / Упоряд. М. Делеган, С. Вискварко. – Ужгород: Карпати, 2009. – 208 с.
11. Мазурок І. О. Правове становище Закарпаття у 1939-1944 / І. О. Мазурок. – Ужгород: Карпатська Вежа, 2010. – 306 с.
12. Онищук Я. Як знайшли масові поховання бійців Карпатської України / Я. Онищук. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2011/03/28/33661/>; Козак О. Ше одна братська могила бійців Карпатської України / О. Козак [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/12/51755/>.
13. Офіцинський Р. Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939-1944) / Р. Офіцинський; Передм. В. Задорожного. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 1997. – 244 с.
14. Пагіря О. Польський терор в Карпатській Україні. 1938-1939 рр. / О. Пагіря. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=393>.
15. Пагіря О. Угорський терор в Карпатській Україні / О. Пагіря. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/publications/details/?newsid=312>.
16. Пап С. Велика боротьба, чи ти, мене, батьку, чуєш!? 1985 / С. Пап. – Ужгород: Гражда, 2013. – 534 с.
17. Пекар А. Греко-католицька церква під час окупації Закарпаття (1939-1944 рр.) / А. Пекар // За українське Закарпаття / Упоряд. В. Маркус і В. Худанич. – Ужгород: Гражда, 1994. – С. 150-164.
18. Пушкеш А. Внешняя политика Венгрии. Февраль 1937 - сентябрь 1939 г. / Андрей Пушкеш; Ин-т славяноведения РАН. – М.: Изд-во «Ловатера», 2003. – 463 с.
19. Пушкеш А. Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918-1945 / Андрей Пушкеш; Ин-т славяноведения РАН. – М.: Изд-во «Европа», 2006. – 546 с.
20. Романишин Н. Політика польського уряду щодо українців Галичини напередодні Другої світової війни / Н. Романишин // Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10. – С. 222-229.
21. Самчукова М. Тюрми і табори / М. Самчукова // Карпатська Україна в боротьбі: збірник. – Відень: Видання Української пресової служби, 1939. – 233 с. – С. 152-158.
22. Трофимович Л. Карпато-українська проблема в політиці Другої Речі Посполитої в 1939 р. / Л. Трофимович. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.asv.gov.ua/content/nauka/editions/21/2014-21/202-216.pdf>.
23. Филонович В. Березневі дні Карпатської України / В. Филонович; Підготовка тексту, передмова та примітки О. Пагірі. – Ужгород: Гражда, 2009. – 96 с.
24. Химинець Ю. Мої спостереження із Закарпаття / Ю. Химинець. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://exlibris.org.ua/zakarpattia/r21.html>.
25. Худанич В. Світове братство Карпатська Січ / В. Худанич. – Ужгород: Гражда, 2005. – 292 с.
26. Чирський М. Тюрми і табори / М. Чирський // Карпатська Україна в боротьбі: збірник. – Відень: Видання Української пресової служби, 1939. – 233 с. – С. 166-202.
27. Чому се так случилось? Важное повідомлення населення изъ официальных кругов // Неделя. – 1942. – № 38. – 27 септября. – С. 1.
28. Шандор В. Спомини / В. Шандор. – Т. II. Карпатська Україна 1939-1945. – Ужгород: Гражда, 2000. – 245 с.

РЕЗЮМЕ

РЕПРЕССИИ ВЕНГЕРСКОГО ОККУПАЦИОННОГО РЕЖИМА В КАРПАТСКОЙ УКРАИНЕ (ВЕСНА 1939 г.)

Славик Ю. В. (Ужгород)

В статье освещается ход и масштабы репрессий, осуществленных венгерскими военными в первые месяцы после оккупации Карпатской Украины в марте 1939 г. Особое внимание уделено причинам, которые побудили венгерскую власть к развертыванию данных репрессий, в частности против деятелей украинского национального движения. Отдельно рассмотрено участие польской стороны в их проведении на территории Карпатской Украины.

Ключевые слова: репрессии, Карпатская Украина, Карпатская Сечь, Венгрия, Польша.

SUMMARY
REPRESSION BY THE HUNGARIAN OCCUPATION REGIME
IN THE CARPATHIAN UKRAINE (IN SPRING 1939)

Y. Slavik (Uzhhorod)

The running and scope of repression carried out by the Hungarian military in the first months after occupation of Carpathian Ukraine in March 1939 is highlighted in this article. Particular attention is paid to reasons that prompted the Hungarian authorities to deploy these repressions against activists of Ukrainian national movement. The part of Polish side in their implementation in the Carpathian Ukraine is separately considered.

Keywords: repression, Carpathian Ukraine, Carpathian Sich, Hungary, Poland.

УДК 94(477.81):356.15

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНЩИНИ В РОКИ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ТЕОРІЇ ФРОНТИРУ

Дем'янчук Ю. С. (Рівне)

У статті зроблено спробу висвітлити основні складові радянського та націоналістичного Руху Опору на Рівненщині в роки німецької окупації. Характеризується їхня відмінність у цілях та спільність у формах боротьби. Розкриваються деякі таємниці щодо долі відомих і невідомих партизанів. Також узагальнюється, що протистояння всіх збройних формувань віддалило час звільнення України від окупантів. У дослідженні застосовано теорію фронтиру, котра пояснює військово-політичну ситуацію на Рівненщині в роки Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Рівненщина, Рух Опору, партизани.

Зовсім нещодавно, в жовтні 2014 р., було відзначено 70-у річницю звільнення України від німецько-фашистських загарбників та їхніх союзників. Подібні ювілейні дати зазвичай поживляють інтерес і науковців, і громадськості до підсумків та уроків Другої світової війни для нашої країни і світу. Але попри це, віддаляючись від нас із кожним роком, ця найбільша трагедія ХХ ст. стрімко перетворювалася в явище минулого, гострота сприйняття котрого «знімалася» з природним плином часу. Її відчували лише ті, хто воював на фронтах чи працював у тилу, хто є носіями безпосередньої пам'яті про війну 1941-1945 рр. Але таких стає все менше й менше. Події 2014 р., зокрема воєнно-політичний конфлікт на Сході, котрому ще немає усталеного визначення¹, слугує тим фоном, на тлі якого вивчення історичного досвіду війни, вже достатньо давно минулої, набуває несподіваної актуальності. Маємо, як говориться у таких випадках, суспільний запит на військово-історичну проблематику. І фахова наука не може не відреагувати на цей запит, виконуючи свої

соціально значущі функції.

Об'єктом нашого дослідження обраний визвольний рух на території Рівненської області в роки Другої світової війни. Предметом дослідницької розробки є основні складові радянського та націоналістичного Руху Опору на Рівненщині в роки німецької окупації. Для історичної науки, та й для історичної пам'яті це далеко не нова проблематика, якщо вести мову про відтворення хронологічно-подієвого перебігу цього явища. Автор поставив собі за мету поглянути на Рух Опору з позицій методології ментальної географії, зокрема застосувавши концепт фронтиру, котрий був сформований в американській історіографії наприкінці ХІХ - у першій половині ХХ століть у дослідженнях Ф. Тернера.

Географічний терен Рівненщини, про котрий іде мова в нашій статті, обраний не випадково. Саме цей край, як жоден інший, був місцем, де у другій чверті ХХ ст. перехрещувалися інтереси різних політичних та військових сил. Ця західна область межує зі сходу із сусідньою Житомирською, а на заході – з Волинською, створюючи метарегіон Великої Волині. З усіх західноукраїнських земель тільки Рівненщина межувала з УРСР/СРСР. Напередодні Другої світової війни та в її роки це був не тільки географічний та адміністративний

¹ У публіцистиці, промовах державних діячів використовуються такі позначення як Вітчизняна війна, Війна за незалежність України, АТО, тобто Антитерористична операція, українсько-російський конфлікт тощо.